

INHOUD

- Voorwoord – Een neus voor geschiedenis 7
- 1 Over ons meest ‘uitstekende zintuig’ – En hoe dat Michelangelo’s lot bepaalde 15
 - 2 Laat me uw neus zien en ik zeg u wie u bent – De beginselen van de gelaatkunde of de fysiognomie 27
 - 3 Hoe een neus de geschiedenis veranderde – De omstrede schoonheid van Cleopatra 32
 - 4 Uitstekende neuzen moet je bewaren – De nasotheek 39
 - 5 Van denastatio tot syfilis – Wanneer neuzen schitteren door afwezigheid 45
 - 6 Herziene neusindrukken – Het verhaal achter de dodenmaskers van Lorenzo de’ Medici en Dante Alighieri 58
 - 7 De onbekende Leonardo da Vinci – Parfumeur met een neus voor neuzen 73
 - 8 Oost, west, eigen neus (niet) best? – Hoe sommige neuzen een ‘andere’ vorm kregen door de VOC 83

- 9 Waarom Darwin bijna niet mee mocht op de Beagle – De invloed van wijsneus Lavater 93
 - 10 Napoleons scherpe neus – De negentiende-eeuwse nasologie 101
 - 11 Dat hang je mij niet aan mijn neus – Archetypische neuzen in sprookjes 116
 - 12 (Met) de neus in de literatuur – Van Belcampo tot Süskind 129
 - 13 Avant-garde neuzen – Ruiken aan moderne kunst 144
 - 14 Etnische profilering – De ‘jodenneus’ en de frenologie 160
 - 15 Van plastic tot rinoplastiek – Gefabriceerde neuzen 168
 - 16 Strijdvaardige neuzen en de omarming van diversiteit – Van George Eliot tot Lady Gaga 186
- Conclusie – Michelangelo’s perfecte neus 199
- Epiloog – Bespiegelingen 207
- Dankwoord 213
- Beeldverantwoording 215
- Bibliografie 223

VOORWOORD

EEN NEUS VOOR GESCHIEDENIS

‘Je hebt snotneuzen en je hebt Bührmannenneuzen.’ Deze uitdrukking wordt al vier generaties door mijn familie aan moederszijde gebruikt. Zij en haar voorouders zijn stuk voor stuk gezegend met een ‘uitstekende’ neus. Mijn moeders exemplaar leverde haar op de middelbare school de bijnaam ‘Ringo’ op, naar de ‘Beatle’ met het meest prominente reukorgaan. Een ‘Bührmannenneus’ is niet schattig en petit maar flink en opvallend. En wie er iets over te zeuren heeft, die is maar een snotneus, oftewel iemand die er geen verstand van heeft, zo redeneerde mijn familie. Mijn vader had ook al zo’n formidabele gok. De gecombineerde genen van mijn ouders zorgden voor de uiteindelijke vorm en het formaat van het middelpunt van mijn gezicht. Maar ik was er niet trots op zoals mijn voorvaders en -moeders. Mijn neus zorgde voor een licht minderwaardigheidscomplex in mijn puberteit omdat ik er geregeld door wildvreemden op werd ‘geattendeerd’, en niet altijd even vriendelijk. Op de fiets durfde ik jarenlang zelfs niemand in te halen. Mensen zouden maar opzijkijken en een oordeel vellen over mijn opvallende profiel.

Waren het geen vreemden of pesterige kinderen, dan waren het in mijn latere leven wel collega’s of andere volwassenen die zich soms iets lieten ontvallen. Een presentator van een tv-programma kondigde me eens aan met de woorden ‘Ze heeft een neusje voor geur’. Op latere

leeftijd werd ik aangestaard door een professional uit de muziekwereld. 'Hé, jij hebt echt een grote neus! Daarom houd je je zeker bezig met de reuk? Muzikanten hebben ook altijd grote oren.' Vleiender was de keer dat een documentairemaker me aanhield op straat omdat hij juist bekoord was door de proportie van mijn reukorgaan: die zou het goed doen op het grote scherm.

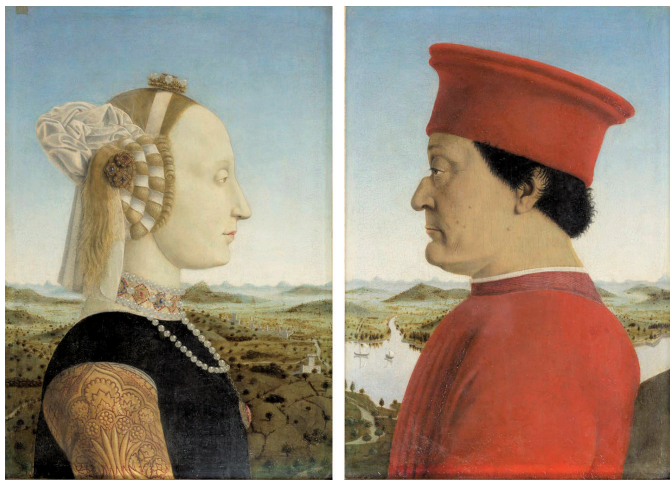
Ik denk dat wel meer mensen zich tijdens mijn lezingen afvragen of mijn interesse in vervlogen luchten iets te maken heeft met mijn opvallende 'instrument', maar dat slechts een minderheid er iets over durft te zeggen (al gebeurt dat wel af en toe). En geef ze eens ongelijk. Er heerst een taboe op grote neuzen en met name bij vrouwen, omdat ze niet passen binnen het huidige schoonheidsideaal.

Hoezeer het me ook geplaagd heeft, mijn bloedeigen exemplaar is nu de aanleiding voor dit boekje over de culturele geschiedenis van de (grote) neus. Het is in feite een remedie tegen mijn onzekerheid en een soort therapie. Behalve mijn neuscomplex zijn er natuurlijk nog meer redenen voor deze onderneming. Mijn interesse voor het reukorgaan heeft namelijk ook met mijn achtergrond als kunsthistoricus te maken. Als student kwam ik in aanraking met een enorme variëteit aan prachtige neuzen; groot en klein, recht en gebogen, grotesk en bescheiden, geschilderd en gebeeldhouwd. In veel portretten bleken markante exemplaren nog eens extra aangezet door de kunstenaar. Ik begon me af te vragen hoe en wanneer het schoonheidsideaal voor de neus was veranderd, vooral na het zien van het en profil weergegeven gelaat van de legeraanvoerder Federico da Montefeltro (1422-1482).

Een gedeelte van zijn neusbrug was door een klap op het slagveld verloren gegaan, net als zijn rechteroog dat zelden is afgebeeld. Kunstenaars hadden zijn profiel kunnen wijzigen met enkele penseelstreken. Zo werd een enkele keer ook zijn oog gereconstrueerd met verf. Maar de vorm van zijn neusbrug werd prominent getoond. De 'condottiere' was er trots op en zorgde ervoor dat de hele wereld het kon zien. De vorm van zijn neus toonde namelijk zijn moed. En het verleende hem het meest unieke gezicht uit de kunstgeschiedenis. Het profiel van zijn vrouw mocht er overigens ook wezen. Als helft van een tweeluik toont Battista Sforza (1446-1472) – ook al afkomstig van een Italiaanse welvarende familie uit die tijd – een vrij lange elegante neus met iets naar beneden wijzende top. Het paar staart elkaar voor de eeuwigheid aan, al wordt hun blik onderbroken door een gouden lijst.

Een grote neus werd – in ieder geval in de westerse wereld – gezien als een teken van karakter en status, legde een professor me destijds uit. Maar 'groot' deed (en doet) geen recht aan alle bestaande nuances en verschillen binnen deze algemene categorie. Was het uiteinde van de neus puntig of plat? Wees die naar boven of beneden? Zat er wel of geen hoek in de brug? Hoe waren de neusgaten en -vleugels gevormd? Al deze kenmerken duiden op karaktereigenschappen die in het meest gunstige geval voor je pleitten, of in het slechtste geval je teleurstellende persoonlijkheid verraadden (we zullen later zien hoe dit de jonge Darwin overkwam). De ideeën over de correlatie tussen de vorm van de neus en het karakter hielden wetenschappers en kunstenaars duizenden jarenlang bezig – van de Oudheid tot niet heel lang geleden –, maar zijn later in vergetelheid geraakt. Daardoor ziet de moderne

mens iets heel anders dan onze voorouders wanneer die naar de afbeeldingen kijkt die de (westerse) kunstgeschiedenis ons heeft nagelaten.

Piero della Francesca, *Portret van Battista Sforza en Federico da Montefeltro* (tweelুক), ca. 1465.

Een kleine cultuurgeschiedenis van de (grote) neus probeert antwoorden te vinden op de vraag waarom de (grote) neus uit de gratie is gevallen, maar ook te achterhalen wat de westerse mens collectief bezielde om de neus als graadmeter voor karaktereigenschappen te gebruiken.

Allerlei beroemde mensen komen aan bod, van Cleopatra tot Lady Gaga en van Michelangelo tot Rembrandt. Ook de thema's zijn uiteenlopend en omvatten liefde, literatuur, politiek, plastische chirurgie en kunst. Ongemakkelijke maar wezenlijke gebieden zoals seksisme en racisme blijven niet onbesproken. Dit alles wordt

min of meer chronologisch belicht vanaf de Klassieke Oudheid tot de bewogen twintigste eeuw en met uitstapjes naar het heden. Om de grotere lijn van het boek te kunnen waarborgen, komt het hoofdstuk over Darwin – hoewel hij na Napoleon werd geboren – vóór dat over de Franse keizer. Sommige hoofdstukken zijn vooral thematisch en beslaan meerdere periodes, zoals dat over ontneuzingen en dat over sprookjes en literatuur.

Hoe gevarieerd de inhoud ook is, dit boek is ook duidelijk van alles *niet*. Zo heeft het niet tot doel volledig te zijn, bijvoorbeeld wat betreft periodisering. Ook zijn niet alle beroemde neuzen opgenomen, maar zijn juist die exemplaren belicht die aanleiding geven tot het vertellen van kleurrijke verhalen. De nadruk ligt daarnaast bij mijn (begrensde) expertise: westerse kunst- en cultuurgeschiedenis. Veel auteurs en onderzoekers zijn ongetwijfeld beter in staat om andere continenten en culturen en de neuzen die daar voorkomen in kunstzinnige uitingen voor het voetlicht te brengen (ik zou er graag over willen lezen). Ook gaat *Een kleine cultuurgeschiedenis van de (grote) neus* niet zozeer over geur – al wordt er af en toe wel aandacht geschonken aan het rijk der erfgoedluchten, zoals in het hoofdstuk over Michelangelo als fijnproever, en de onbekende kant van Leonardo da Vinci als parfumeur: de ‘interne’ en ‘externe’ neus zijn nou eenmaal niet altijd van elkaar te scheiden.

Bovenal is dit overzicht een hart onder de riem voor hen die onzeker zijn over hun reukorgaan. Schoonheid mag afhankelijk zijn van ‘the eye of the beholder’, maar ons esthetische oordeel hangt samen met (veranderende) culturele omstandigheden waar we ons nauwelijks bewust van zijn. Dit boekje toont precies dat aan, maar

draagt idealiter ook bij aan een omslag in ons denken en aan hoe wij kijken naar onszelf en de ander. Iets dergelijks gebeurde al op grote schaal op sociale media. De afgelopen jaren ontstonden er allerlei digitale initiatieven waarbij de unieke kenmerken van de neus van individuele vrouwen (en soms ook mannen) worden getoond en bejubeld, zoals ‘#sideprofileselfie’ (vaak is de foto die vanaf de zijkant is genomen dé nachtmerrie voor mensen met een niet-standaard profiel). Hopelijk biedt ook *Een kleine cultuurgeschiedenis van de (grote) neus* enig soelaas aan hen die een laag zelfbeeld ontwikkelden door hun eigen exemplaar.

Overigens is dit niet eens de eerste lofzang op grote neuzen en bestaat er al een vroeger (zij het satirisch) eerbetoon aan de grandioze gok, nota bene geschreven door mijn naamgenoot Annibale Caro (1507-1566). Deze tijdgenoot van Michelangelo schreef het in het Vaticaan bewaarde lofdicht ‘Nasea’ over een zeer aanzienlijke neus. Volgens Caro was de neus de zetel van eer, dus hoe groter de neus, hoe groter de eer die hem ten deel kon vallen. De betreffende neus behoorde mogelijk toe aan een destijds bekende tijdgenoot. Deze zou een ‘naso sesquidepale’ hebben gehad, wat letterlijk ‘anderhalve voet’ betekent, of met andere woorden: gigantisch.

Het boek onder uw neus is in tegenstelling tot dit curieuze verhaal niet aan één neus gewijd, maar aan iedereen die er een bezit – van welke vorm of afmetingen dan ook.

Om onze nasale odyssee nu in te luiden, wil ik beginnen met het verkennen van de diversiteit van neuzen en de grote vraag beantwoorden waarom onze neus toch zo uitstekend is, in de dubbele betekenis van het woord. Geen enkel ander lichaamsdeel steekt zo ver uit en geen enkel

ander zintuig wordt zo onderschat als het gaat om diens capaciteiten, want wij zijn excellente ruikers. De neus van niemand minder dan Michelangelo Buonarroti zal daartoe als kapstok dienen: hij was niet alleen de bezitter van een heel bijzonder exemplaar, maar ook schepper van vele andere neuzen. Bovendien kon hij uitstekend ruiken!

1 OVER ONS MEEST 'UITSTEKENDE' ZINTUIG

EN HOE DAT MICHELANGELO'S LOT BEPAALDE

'Although almost every human creature has a nose, yet they are not all alike in every subject, but vary greatly in their shape, colour, and dimensions.'

– James Solas Dodd, 1767

Neuzen zijn net zo gevarieerd als de mensen die ze sien, zo schreef de 'geograaf der mens', James Solas Dodd (1721-1805). Toch zijn er wel een aantal categorieën in aan te brengen. Zo zijn er haak-, wip-, dop-, zadel- en mopsneuzen. In vaak denigrerende termen wordt er gesproken van Joden- en heksenneuzen. In de voedselcategorie bevinden zich de bloemkool-, aardappel- en aardbeienneus. De drankneus vormt weer een categorie op zichzelf, want die verkreeg die naam niet op basis van uiterlijke gelijkenis. Dan zijn er nog neuzen met geografische aanduidingen, zoals de Griekse (rechte) en Romeinse (kromme). In meer abstracte zin zijn er convexe en concave, brede en smalle, stompe en scherpe, brede en smalle, vlezige en slanke, lange en korte varianten. Ze kenmerken zich behalve door positieve vormen, ook door negatieve ruimte(s): sommige neusgaten verschuilen zich verlegen achter het topje van hun gastheer of -vrouw, terwijl andere als open deuren zijn. Al deze soorten en vormen komen in verschillende combinaties, formaten en gradaties voor.